

III. АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ АНТРОПОНИМИКИ

Г.В. Бачинська

Тернопільський національний педагогічний університет імені В. Гнатюка
e-mail: g.bachynska@gmail.com

І.М. Рябініна

Донбаський вищий навчальний заклад «Донбаський державний педагогічний університет»
e-mail: ryabina.slav@gmail.com

УДК 811.161.2'373.23

ДАВНЬОСЛОВ'ЯНСЬКІ КОМПОЗИТНІ ТА ВІДКОМПОЗИТНІ ІМЕНА В ОСНОВАХ ПРИЗВИЩ ЖИТЕЛІВ М. ТЕРНОПОЛЯ ТЕРНОПІЛЬСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Ключевые слова: антропоним, имя собственное, ономастика, оним, композитное имя.

В статье впервые в ономастической литературе исследуются композитные и откомпозиционные имена в фамилиях жителей г. Тернополя Тернопольской области. Композитные имена употребляются очень редко. Откомпозиционные имена в основах фамилий встречаются чаще. Большая часть их сопровождается суффиксацией.

G. V. Bachynska

Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University

I. Ryabinina

Donbass State Pedagogical University

THE ANCIENT SLAVIC COMPOSITE AND COMPOSITE DERIVATIVE NAMES USED IN THE SURNAMES OF RESIDENTS OF TERNOPIL CITY, TERNOPIL REGION

Key words: anthroponym, proper name, onomastics, onym, composite name.

The article deals with composite names that are used in surnames of the residents of Ternopil, Ternopil region. This research is made in in the onomastic literature for the first time. Composite names are used very rarely. Composite derivative names in the root of the names are more common. Most of them are accompanied by suffixes.

Давньослов'янські композитні та відкомпозиційні імена уже не раз були об'єктом спеціальних досліджень вітчизняних і зарубіжних ономастів. Серед українських дослідників цю проблему досліджували Л. Гумецька, П. Чучка, М. Худаш. Спеціально цим іменам присвячена монографія М. Демчук. Важливе значення для вивчення слов'янської антропонімної спадщини мають праці Т. Скуліни, Я. Свободи, М. Малець, Т. Мілевського [9; 10; 6; 8].

У сучасній антропоніміці слов'янські автохтонні особові імена поділяють на три типи: 1) особові власні імена-композити; 2) особові власні відкомпозиційні імена; 3) відапелятивні власні імена [4, 128-151; 9, 206].

Однак, цей поділ має і певні недоліки. Оскільки, як зауважує М. Демчук, «сформулювати надійні критерії розмежування імен відкомпозиційного походження та відапелятивного – завдання не з легких і навряд чи у всеохоплюючому аспекті практично здійснимо [2, 53].

На думку деяких учених, в Україні в XI-XIII ст. побутувало щонайменше 1000 язичеських імен [1, 7-8].

Слов'янські імена-композити, як спільнослов'янська антропонімійна спадщина, привертати до себе увагу вчених ще в минулому столітті. У наш час найґрунтовніше ці імена проаналізовано в працях Я. Свободи, І. Железняк, М. Демчук, М. Малець, Т. Скуліни та ін.

Своїм походженням імена-композиції сягають праїндоевропейської епохи, становлячи міжмовну універсалью у системі називання особи. Особливо активно така модель імен функціонувала у греків [7, 117].

Самобутність цих імен полягає не лише в їхній складній будові, а й в особливій язичницькій мотивації виникнення й надання їх новонародженому. Найпереконливішою є думка тих авторів, які вважають, що іменам-композиціям первісно передувало ціле розгорнуте речення, яке містило в собі відповідне побажання немовляткові [2, 35], а пізніше це антропонімне речення спростилося до складного слова – оніма.

М. Демчук зауважила, що спадщина особових власних імен-композицій, які збережені з давньоруського періоду в українській антропонімії, незначна [2, 36]. Можливо, саме тому власні імена-композиції відіграли незначну роль в утворенні прізвищ на Тернопільщині: *Богдан, Богурад, Божидарний, Бориславський, Вайцехович, Вайчиховський, Казимир, Судомир*.

Загальним дериваційним явищем в індоевропейській антропонімії, в тому числі і в слов'янській, було скорочення складних імен, яке супроводжувалося суфіксацією. Оскільки слов'янські автохтонні імена до прийняття християнства і запровадження в побутовий вжиток християнських імен мали вже багатовікові традиції побутування, тому й особливості творення їх були традиційно давніми й послужили своїми моделями для адаптації канонічних християнських імен і творення від них різноманітних варіантів.

Відкомпозиційні слов'янські автохтонні імена і способи їх творення мають відповідне наукове висвітлення в ономастичній літературі. Аналізуючи способи творення відкомпозиційних слов'янських автохтонних імен, М. Демчук підкреслює, що скорочення імен-композицій здійснюється трьома способами: шляхом афези, синкопи і апокопи [2, 55]. Серед відкомпозиційних антропонімних скорочень виділяються безсуфіксні і суфіксальні утворення. Безсуфіксні утворення зберігали один із членів складного імені без флексійного оформлення або ж оформлялися закінченнями *-а* або *-о*. Саме такі варіанти автохтонних імен стали лексичною базою прізвищ жителів м. Тернополя: *Дух* (пор. Duch(oslav) [Sv., 75]), *Рад* (пор. Рад(ивой) [Ил., 416]), *Суть* (пор. Сул(имирь) [Мор., 189]); *Буда* (пор. Буд(ислав) [Мор., 28]), *Даньо* (пор. (Бог)дан), *Мильо* (пор. Мил(онг) [Туп., 307]), *Радьо* (пор. Рад(ивой) [Ил., 416]).

Найпродуктивнішими відкомпозиційними дериватами є суфіксальні утворення, і, в першу чергу, варіанти імен з суфіксом *-к-о*. Оскільки первісно демінутивний, потім нейтральний антропонімний формант *-к-о* згодом набув патронімічної функції, то відкомпозиційні імена з цим суфіксом легко закріплювались в антропонімічній системі як спадкові родові назви. Серед прізвищ такі іменування становлять досить помітну кількість: *Блашко* (пор. Блажидар [Грк., 37]), *Божко* (пор. Божидар [Ил., 60]), *Влазібог, Влазіслав, Влазіслав* [Sv., 69]), *Бориско* (пор. Борислав), *Бучко* (пор. Будислав, Бутовить [Мор., 28]), *Вишко* (пор. Вишислав [Sv., 75]), *Добко* (пор. Добослав [Дем., 37]), *Душко* (пор. Duchoslav [Sv., 75]), *Живко* (пор. Живибудь, Живиславь [Мор., 84]), *Малько* (пор. Маломир [Ил., 310]), *Радко* (пор. Радислав [Дем., 63]), *Собко* (пор. Собислав), *Святко* (пор. Святослав) та ін.

Високою продуктивністю відзначалися відкомпозиційні імена з формантом *-ик*, що мало відповідний вплив на формування прізвищ Закарпаття: *Балик* (пор. Балтазарь [Мор., 7]), *Борик* (пор. Бориславь), *Будик* (пор. Будиславь [Мор., 29]), *Галик* (пор. Галимир [Ил., 124]), *Годик* (пор. Годислав [Ил., 138]), *Голик* (пор. Голиславь [Мор., 61]), *Малик* (пор. Маломир [Ил., 317]), *Станик* (пор. Станиславь [Гинк., 458]), *Судик* (пор. Судимирь [Ил., 458]), *Сулик* (пор. Sulirad, Sulibor, Suligost, Sulimir, Sulislav [Mal., 116]).

Відкомпозиційні деривати з іншими суфіксами, що містять елемент *-к-* дали початок таким прізвищам: *Божек* (пор. Божидар [Ил., 60]), *Борисюк* (пор. Бориславь [Гинк., 457]), *Бучек* (пор. Будислав [Мор., 28]), *Войток* (пор. Войтихь [Мор., 46]), *Галак* (пор. Галимир [Ил., 124]), *Дорошок* (пор. Дорогомир [Мор., 76]), *Душка* (пор. Духославь [Мор., 80]), *Манзюк* (пор. Маніслав [Дем., 77]), *Моренько* (пор. Морислав [Дем., 78]), *Ступок* (пор. Ступогннвь [Мор., 188]), *Суляк* (пор. Сулимир [Дем., 83]).

У творенні слов'янських відкомпозиційних дериватів брали участь суфікси з елементами *-ш-* та *-н-* [2, 219]. В антропонімії Закарпаття такі імена фіксуємо як твірні основи прізвищ: *Балуш*

(пор. Балосинь [Мор., 7]), *Богуш* (пор. Богунһгъ, Bogodar [Mal., 65]), *Годиш* (пор. Годиславъ [Ил., 138]), *Калиш* (пор. Калигор, Калиманъ [Мор., 97]), *Малкуш* (пор. Маломир [Ил., 317]), *Радош* (пор. Радислав, Радивой [Ил., 416]), *Черниш* (пор. *Черномисль* [Дем., 84]), *Ярош* (пор. Ярослав [Ил., 572]), *Яруш* (пор. Ярослав [Ил., 572]); *Бодан* (пор. Богдан), *Горунь* (пор. Гориславъ [Мор., 62]), *Верхун* (пор. Vrchoslaw [Sv., 310]), *Милян* (пор. Милославъ), *Судин* (пор. Sudomir [Sv., 87]).

Меншою продуктивністю у творенні прізвищ тернопольян відзначаються відкомполітні імена з формантами, що містять елементи *-л-, -ц-, -у-*: *Мирло* (пор. Мирослав), *Красуляк* (пор. Красимиръ [Ил., 276]), *Святило* (пор. Святослав або Svatobor [Sv., 302]), *Сулило* (пор. Сулимиръ [Mal., 116]); *Гоцко* (пор. Годимиръ [Мор., 113]), *Малець* (пор. Маломиръ [Ил., 317]), *Богуч* (пор. Богомил [Ил., 79]).

Поодинокими є прізвища, утворені від імен з суфіксальними елементами *-х-, -с-, -й-, -д-, -р-*: *Балій* (пор. Балосинь [Мор., 7]), *Вельгос* (пор. Велеслав [Ил., 105]), *Войтас* (пор. Войтех [Ил., 115]), *Галюх* (пор. Галимир [Ил., 124]), *Малій* (пор. Маломиръ [Ил., 317]), *Мирда* (пор. Миролоуб [Ил., 337]), *Путар* (пор. Putislaw, Pecislaw [Sv., 83]), *Стрихор* (пор. Стрихомир), *Ярис* (пор. Ярослав [Mal., 62]).

Прізвищеві основи не завжди дозволяють однозначно встановити, чи вони походять від слов'янських відкомполітних імен, чи імен християнських, оскільки в багатьох випадках початкові склади одних і других є омонімічними, а для деривації цих імен використовувались одні і ті ж суфікси.

Причиною неоднозначного тлумачення названих прізвищ є, як відзначено вище, омонімічні початкові склади слов'янських і християнських імен та однакові форманти, які використовувалися в антропонімічній деривації давніх слов'янських і пізніших християнських імен. Якщо б такі антропоніми фіксувалися конкретними істричними пам'ятками, то саме характер останніх міг би підказати однозначне трактування імен, але виокремлення цих антропонімів з основ прізвищ, які творилися в період функціонування в Україні і давніх слов'янських і церковно-християнських імен, не дає такої можливості. Аналогічне явище неоднозначної мотивації ряду антропонімних основ відзначають і дослідники західнослов'янської антропонімії Я.Свобода [10, 32] і М.Малець [6, 17]. Ми більше схильні до думки, що для таких утворень прийнятнішими є пояснення їх як дериватів від християнських імен, оскільки саме вони відіграли домінуючу роль у творенні українських прізвищ [3, 9].

В інших випадках важко встановити, чи лексичною базою прізвища є автохтонне відкомполітне ім'я чи ім'я відапелятивне або прізвисько.

Відомо, що слов'янські імена-комполіти творилися від основ слів загальнослов'янської мови, внаслідок чого їх скорочені, особливо суфіксальні деривати могли ставати співзвучними з відповідними загальнослов'янськими лексемами.

Таких прикладів у зібраних нами прізвищах дуже багато. Сьогодні практично неможливо в кожному конкретному випадку дати однозначну відповідь на питання, від якого саме імені (відкомполітного чи відапелятивного) походить те чи інше прізвище. Хоча з приводу одних назв ми більше схильні вважати їх дериватами від комполітних імен (*Муж, Ярець*), а інших – від апелятивів (*Драгун, Жидик, Худик* та ін.). М.Демчук критично ставить до праць відомих антропонімістів, які відкомполітні деривати механічно відносять до відапелятивних імен [2, 51-53].

Таким чином, проілюстрований вище матеріал показує, що українські прізвища зберігають у своїх основах вагомі сліди давньої автохтонної антропонімії, зокрема – відкомполітні імена, що фіксуються, як східно-, так і західно- та південнослов'янськими пам'ятками. Більшість із них має давнє спільнослов'янське походження. А та велика частина неоднозначних антропонімних основ, які можна кваліфікувати як християнські імена або як відапелятивні антропоніми, не може бути виключена з загального числа автохтонних відкомполітних імен, що мусили функціонувати на території України як особові імена, які, давши початок спадковим родовим іменуванням, згодом закріпились як прізвища українців.

Список условных сокращений

- Грк. – Грковић Милица. Речник личних имена под срба. – Београд, 1973. – 232 с.
Гинк. – Гинкен Г.Г. Древнейшие русские двусловные личные имена и их уменьшительные // Живая старина. – 1993. – Вып. 4. – С. 400-461.
Дем. – Демчук М.О. Слов'янські автохтонні особові власні імена в побуті українців XIV-XVII ст. – К., 1988. – 170 с.
Ил. – Илчев Стефан. Речник на личните и фамили имена у българите. – София, 1969. – 626 с.
Mal. – Malec M. Staropolskie skrocone nazwy osobowe od imion swuczłonowych // Prace Instytutu języka polskiego. – Wrocław etc., 1982. – 218 s.
Мор. – Моршкин М.Я. Славянский именованослов или собрание славянских личных имен в алфавитном порядке. – Спб., 1867. – 213 с.
Sv. – Svoboda J. Staročeska jmena a naše přijmení. – Praha, 1964. – 318 s.
Туп. – Тупиков Н.М. Словарь древнерусских личных собственных имен // Записки археологии русского археологического общества. – 1903. – Т. 6.

Литература

1. Белей Л. О. Ім'я для дитини в українській родині. Словник-довідник / Л. О. Белей – Ужгород: Закарп. крайове т-во "Просвіта", 1993. – 117 с.
2. Демчук М. О. Слов'янські автохтонні особові імена в побуті українців XIV–XVII ст. / М. О. Демчук – К.: Наукова думка, 1988. – 170 с.
3. Редько Ю. К. Сучасні українські прізвища / Ю. К. Редько – К.: Наукова думка, 1966. – 214 с.
4. Селищев А. М. Происхождение русских фамилий, личных имен и прозвищ / А. М. Селищев // Учен. записки Московского ун-та. – М., 1948. – Кн. 1. – С.128–152.
5. Łobodzińska R., Somczak L. Współczesne przezwiska polskie. Analiza formalna i znaczeniowa / R. Łobodzińska – Warszawa-Wrocław, 1988. – 175 s.
6. Malec M. Staropolskie skrócone nazwy osobowe od imion dwuczłonowych / M. Malec // Prace Instytutu języka polskiego, 42. – Wrocław etc., 1982. – 218 s.
7. Milewski T. Indoeuropejskie imiona osobowe / T. Milewski – Wrocław etc., 1969. – 228 s.
8. Milewski T. O pochodzeniu słowiańskich imion złożonych / T. Milewski // I Międzynar. slawist. konf. onomast. w Krakowie w dniach 22–24 paźdz. 1959. – Wrocław etc., 1961. – 214 s.
9. Skulina T. Staroruskie imiennictwo osobowe, cz. II. Prace onomastyczne, 21 /T. Skulina. – Wrocław etc., 1974. – 239 s.
10. Svoboda J. Staročeská osobní jména a naše přijmení /J. Svoboda. – Praha, 1964. – 317 s.

Е.Е. Вертейко

Белорусский государственный педагогический университет имени Максима Танка
e-mail: arkity@rambler.ru

УДК 811.161.1'373.23

ПРАВОСЛАВНЫЙ ЖЕНСКИЙ ИМЕННИК БРЕСТЧИНЫ В МЕЖВОЕННОЕ 20-ЛЕТИЕ: ТРАДИЦИИ И СВОЕОБРАЗИЕ

Ключевые слова: антропоним, именник, вариант имени, происхождение имени, православный календарь, социолингвистика

В статье осуществляется исследование состава православного женского именника, характерного для жительниц современной Брестской области в межвоенное 20-летие XX века в социолингвистическом и динамическом аспектах. Определена десятка наиболее популярных именованій, группа менее популярных имен и группа единичных онимов; большая часть онимов проанализирована с точки зрения происхождения. Подробно исследованы варианты женских антропонимов, зафиксированные в архивных документах.